

Elie Denneboom - Hoofd der joodse school

Zwolle 1896 - Sobibor 1943

Inleiding

Op 4 juni 1943 stierven Elie Denneboom, zijn vrouw en hun jongste kind in het concentratiekamp Sobibor. Administratief gezien werden zij omgebracht op 4 juni. Bij deze berekening ging het Rode Kruis er vanuit dat het gezin, dat op 1 juni op de trein werd gezet in Amsterdam, direct bij hun aankomst in Sobibor werd vermoord (de trein deed er drie dagen over). Bep Denneboom denkt dat haar vader nog enkele weken langer heeft geleefd. Elie Denneboom stierf ver weg van Zwolle, de stad waar hij zijn hele leven had gewoond.

Afkomst

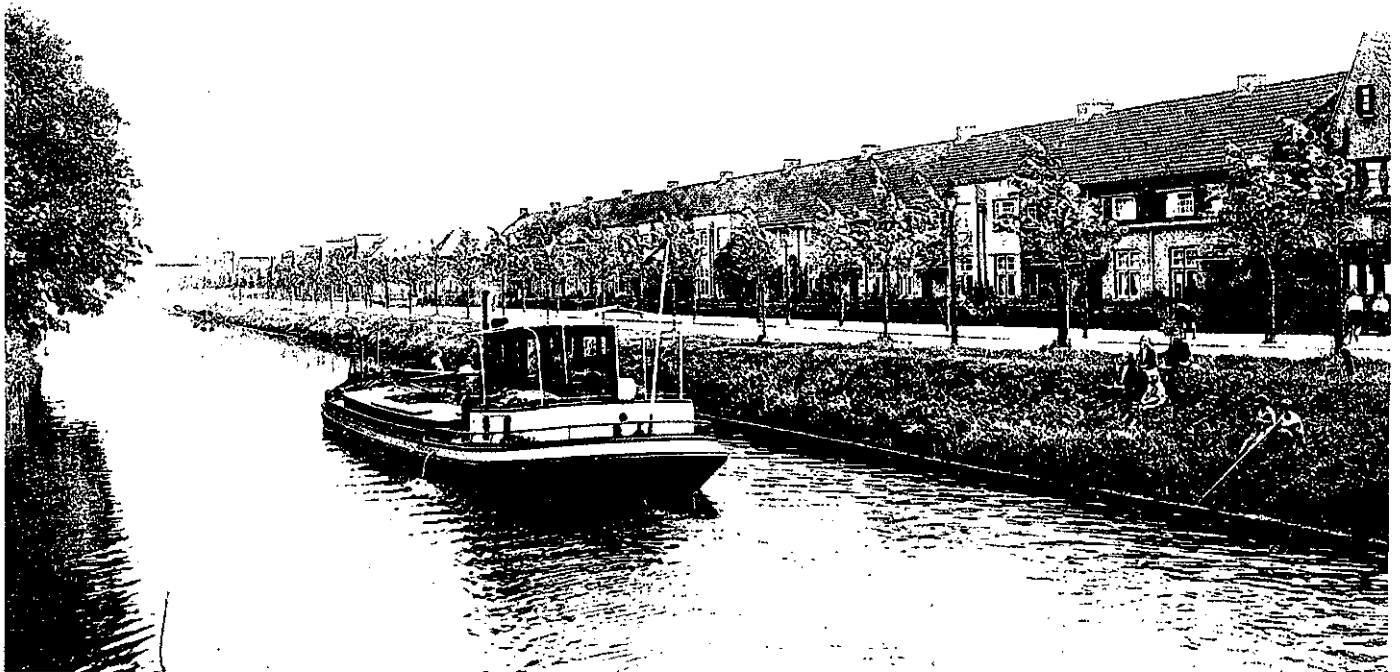
Elie Denneboom werd op 21 juli 1896 in Zwolle

geboren. Hij was het jongste kind van Israël Denneboom en Ester Mesritz. Het gezin Denneboom telde zes kinderen, namelijk Joël, Aaltje, Izak, Karel, Saartje en genoemde Elie. Israël Denneboom was schoenmaker. Hij werd op 6 oktober 1849 in Staphorst geboren als zoon van een slager. Zijn vrouw Ester Mesritz was op 15 februari 1857 geboren in Meppel als dochter van de koster van de Nederlands Israëlitische gemeente van (waarschijnlijk) Meppel.

Het gezin Denneboom woonde eerst in Ambt-Hardenberg. Daar werden de twee oudste kinderen geboren. De volgende twee kinderen kwamen in Meppel ter wereld. In 1893 verhuisden de Dennebooms naar Zwolle. Daar werden de twee jongste kinderen geboren. De familie was arm en

Iet Erdsieck

De Vondelkade omstreeks 1935. Aan het einde woonde de familie Denneboom (GAZ).

woonde achtereenvolgens in de Vosjessteeg, Waterstraat, Drietrommeltjessteeg, Brouwerstraat en Walstraat.¹

Opleiding

Elie Denneboom zou het, maatschappelijk gezien, van dit gezin het verst brengen. Terwijl zijn broers en zusters hun brood verdienden als los werkmans, remmer bij de Nederlandse Spoorwegen, kantoorbediende, costuumnaaister en dienstbode, wist hij het tot onderwijzer te brengen. Na het behalen van zijn acte voor onderwijzer, waarschijnlijk aan de openbare kweekschool in Meppele, werd hij op 1 mei 1915 onderwijzer aan een openbare lagere school, school C te Zwolle. Hij was toen twintig jaar. Elie Denneboom bleef tot eind maart van dat volgend jaar onderwijzer aan school C. Op 1 april 1916 verwisselde hij deze school voor een andere lagere school, namelijk school F. Hij werkte aan school F tot 31 december 1920.

Intussen behaalde hij in juli 1917 zijn hoofdacte. Elie Denneboom zou tot zijn 37ste levensjaar onafgebroken blijven studeren. Hij behaalde achtereenvolgens de volgende akten: in 1919 Frans L.O.; in 1922 Frans M.O.; in 1925 Engels L.O.; in 1928 Duits L.O. Van 1930 tot 1933 studeerde hij geschiedenis M.O. Deze studie rondsloeg hij niet af.²

Gezin

Elie Denneboom was op 6 november 1923 getrouwd met Frederika van Tijn. Hun oudste dochter Ester (Els) werd in 1924 geboren en een tweede dochter Bertha (Bep) in 1926.³

Waarom gaf deze harde en stugge werker, die inmiddels onderwijzer aan school XIV, een ulos, was geworden, deze laatste studie op? Het blijft giswerk, want zijn dochters weten het niet (meer). Waarschijnlijk lag het opgeven van zijn studie geschiedenis voor een deel in de persoonlijke levenssfeer.

Op 19 mei 1931 overleed zijn moeder op 74-jarige leeftijd en verhuisde zijn 81-jarige vader in juli van datzelfde jaar naar Amsterdam (wellicht kwam deze in huis bij een kind). Echter na een half jaar keerde vader Denneboom terug naar Zwolle om op 20 januari 1932 te gaan wonen bij zijn zoon

Elie aan de Vondelkade. In datzelfde jaar in het gezin van Elie Denneboom en Frederika van Tijn op 30 mei een derde dochter geboren die Annie werd genoemd. De oude grootvader Joël Denneboom verliet 22 september het gezin van zijn zoon om voor de tweede maal naar Amsterdam te vertrekken. Het dochtertje Annie stierf op 25 oktober 1933, 17 maanden oud.⁴ Daarbij solliciteerde Elie Denneboom in 1932 enkele keren tevergeefs op een vacature waaronder als hoofd van een ulos in Bloemendaal.⁵

Het overlijden van zijn moeder, de inwoning van zijn vader, de geboorte en het overlijden van zijn kind gevoegd bij de teleurstelling over de mislukte sollicitaties zal niet bevorderlijk zijn geweest om de studie geschiedenis met succes af te ronden.

Echter tijdens deze studie had zijn sollicitatie naar een post bij de gemeentelijke Hoofdactecursus succes. Denneboom werd er voor 3 uur per week benoemd als geschiedenisleraar.

Hoofdactecursus

Op 1 september 1919 werd in Zwolle de openbare opleiding tot leerkracht bij het lager onderwijs, de zogenaamde Hoofdactecursus, gestart. Verschillende vakdocenten verzorgden van 1919 tot 1962 de opleiding voor de toekomstige hoofden van lagere scholen.⁶ Elie Denneboom, zoals gezegd inmiddels leraar aan een ulos, solliciteerde in de zomer van 1933 naar de uren geschiedenis aan deze opleiding. Zijn directeur, J. de Bruyn en de inspecteur van het lager onderwijs in Zwolle, D.W. Reinders schreven voor hem een aanbevelingsbrief aan de directeur van de Hoofdactecursus, J. van Rossem. Directeur De Bruyn schreef:

'Mijn oordeel over de heer E.D. kan kort zijn: 'de heer D... is een alleszins bekwaam onderwijzer' en zal zeer zeker ook tegenover jonge onderwijzers (essen) uitstekend op zijn plaats zijn. Ik geef u dit oordeel mijnerzijds onbevangen en zonder enig voorbehoud.'⁷

Ook inspecteur Reinders had vertrouwen in de capaciteiten van Denneboom. Hij schreef over Denneboom:

'een alleszins bekwaame leerkracht.....Hij kent de moeilijkheden van de leerlingen en weet die tot klaarheid te brengen. Als serieus werker

staat hij bij mij bekend. Over de resultaten van zijn onderwijs kon ik steeds zeer tevreden zijn'. In zijn brief kaartte inspecteur Reinders ook de joodse achtergrond van Denneboom aan toen hij stelde, dat 'Zijn praktische geschiktheid als onderwijzer, zijn ijver en bevoegdheden zouden hem reeds een benoeming tot hoofd eener U.L.O.

school hebben bezorgd ware het niet, dat zijn godsdienstige gezindheid hem soms van solliciteren terughield, terwijl hij wel meedong, bij 't besturencollege misschien zijn godsdienst een bezwaar was (Reinders was bekend met het feit dat Denneboom joods leefde, daar deze op Grote Verzoendag vrij vroeg).

In het pand Voorstraat 41 startten in oktober 1941 de joodse scholen (GAZ).

Reinders besloot met:

‘Gelet op zijn kennen en kunne, zijn praktische geschiktheid en zijn ijver ondersteun ik gaarne zijn sollicitatie van docent aan de Hoofdacte-cursus alhier’.⁸

Elie Denneboom werkte, naast zijn baan als onderwijzer aan school XIV, een aantal jaren als docent geschiedenis voor de Hoofdactecursus. Toen vroeg hij ontslag aan om gezondheidsredenen en werd hij op 1 januari 1936 eervol ontslagen.

Een van zijn collega's aan de Hoofdactecursus was Frans van Westen, hoofdonderwijzer aan Koningin Emmaschool aan de Jacob Catsstraat.⁹ Hij was als het ware zijn buurman (Vondelkade en Catsstraat liggen dicht bij elkaar). Denneboom kon toen nog niet bevroeden dat deze Van Westen in de oorlog zijn dochters Els en Bep van de ondergang zou redden door ze naar een onderduikadres te brengen.

Ontslag aan school XIV

Toen de oorlog in 1940 uitbrak had dat in het eerste oorlogsjaar al consequenties voor Nederlandse joden zoals Elie Denneboom. Ook Denneboom had, evenals trouwens de meeste niet-joodse en joodse ambtenaren, in oktober 1940 een formulier over zijn afkomst ingevuld. Daaruit bleek op ondubbelzinnig wijze dat hij een jood was (Deze verklaring zal na de oorlog de geschiedenis ingaan als de zogenaamde Ariërverklaring). Hij werd in dezelfde maand geschorst, maar behield zijn salaris. Op 1 maart 1941 werden alle joodse ambtenaren ontslagen ook de joodse onderwijzer Denneboom aan school XIV. Hij kwam op een wachtgeld dat 70% van zijn salaris bedroeg. In het geheel ontsloeg de gemeente Zwolle 10 joodse ambtenaren waaronder vier onderwijzers. Naast de genoemde Elie Denneboom waren dat: Aaltje Frank, Elisabeth de Leeuw en Leonard van der Velde.

Hoofd der joodse school

In de zomer van 1941 werden na de joodse onderwijzers en leraren, ook de joodse kinderen uit het Nederlandse onderwijs verwijderd. Zij moesten na de zomervakantie naar aparte joodse scholen.

Alle scholen werden verplicht opgave te doen van hun joodse leerlingen en deze na 1 september 1941 niet meer toe te laten.

In Zwolle werden zowel een joods lyceum als een joodse ulo en lagere school opgericht. Salomon Elte, eveneens ontslagen om zijn jood-zijn aan de plaatselijke Rijks HBS, werd tot rector benoemd aan dit joods lyceum. Elie Denneboom werd hoofd der school van nieuw gestichte joodse lagere en ulo. Deze joodse scholen bestonden officieel tot juni 1943. In de praktijk functioneerden ze echter vooral in het schooljaar 1941-1942 goed.¹⁰

Het instellen van joods onderwijs in Zwolle werd aan burgemeester en wethouders van opgedragen. Zij verzochten het Nederlands Israëlitisch kerkbestuur om drie lokalen beschikbaar te stellen in het pand Voorstraat 41 voor te vestigen joodse lagere en ulo. Dat gebeurde en drie leden van het Israëlitisch kerkbestuur, Arthur Troostwijk, mr. David Sanders en Leo Marcus, fungeerden als het schoolbestuur van deze joodse scholen.

Elie Denneboom had een maand de tijd gekregen om de nieuwe scholen op te zetten. Leermiddelen ontving hij, via de ambtenaren onderwijs, van de andere Zwolse scholen. De joodse scholen startten op 1 oktober 1941. De joodse lagere school telde ruim 60 leerlingen, afkomstig uit Zwolle en de randgemeenten. Elie Denneboom was zoals gezegd hoofd der school. De onderwijzeressen Elisabeth de Leeuw en Aaltje Frank (en later Betje Wolff-Kats) werkten eveneens aan deze school.

De ulo startte met 15 leerlingen, eveneens afkomstig uit Zwolle en de randgemeenten. Ook aan deze school gaf Denneboom leiding en verzorgde hij tevens de lessen Frans, Duits en Engels. Ir. Willem Boutelje en Jacob Sanders gaven wiskunde, Philippus Cohen gaf plant- en dierkunde, Simon Frank verzorgde de lessen gymnastiek en Nico L. Herschel gaf handelskennis (Boutelje, Sanders, Cohen, Frank en Herschel gaven eveneens les aan het joods lyceum).

Denneboom trachtte beide scholen te leiden als waren het gewone scholen. Zo werden aan het einde van het schooljaar 1941/42 leerlingen bevorderd en voor een nieuw schooljaar ingeschreven. Toch kreeft Denneboom als iedere jood te maken met de beperking van zijn persoonlijke levens-

sfeer. In een archief, bibliotheek, schouwburg, bioscoop, park, zwembad en in het openbaar vervoer mocht hij niet meer komen. Na 24 juni 1942 ging hij te voet naar school, daar hij zijn fiets en motor had moeten inleveren.¹¹

Ook zijn leerlingen werden door deze verboden voor joden getroffen. Samen met de rector van het joods lyceum, S. Elte, trachtte hij de leerlingen in de zomervakantie van 1942 bezig te houden. Hij berichtte aan de ouders:

‘De mogelijkheid tot ontspanning en verstrooiing in de komende vakantie is zeer gering. De kans om uit de stad te gaan, zelfs op tochtjes in de omgeving is verdwenen. Wij zullen dus in eigen kring en met eigen krachten van deze vakantie wat moeten maken, teneinde, ook in positief Joodse zin, voor ontspanning te zorgen. Wij hebben daarbij gedacht aan: muziek en declamatie, sport en spel (met prijzen), handenarbeid, Joodse ontspanning en ontwikkeling op cultureel gebied’.¹²

Na de zomer van 1942 ‘verdwenen’ er leerlingen. Denneboom berichtte ter gemeentesecretarie dat er bepaalde leerlingen op de school ontbraken waarvan ‘de families vermoedelijke met onbekende bestemming zijn vertrokken’ [ondergedoken].¹³ Ook deed hij de burgemeester van Zwolle een kort bericht toekomen waarin hij vermeldde dat op 14 september 1942 ‘Mej. E. De Leeuw.....heden niet in de school is verschenen’ [ondergedoken].¹⁴ Zij zal de oorlog overleven, maar de meeste van haar leerlingen en collega’s niet.

Deportatie

Het gezin Denneboom had al eerder met de jodenvervolgving te maken gehad. In de jaren dertig telde de joodse gemeenschap in Zwolle ruim honderd joodse vluchtelingen uit Duitsland. Elie Denneboom schreef voor de vluchtelingenfamilies Blum en Cohn, indien nodig, brieven in het Nederlands naar bepaalde instanties.¹⁵ In het najaar van 1942 kreeg Denneboom daadwerkelijk met de jodenvervolgving te maken. Via de joodse arts Abraham Marcus kreeg hij te horen dat hij zou worden opgepakt. Hij dook onder maar kwam naar zes weken weer naar huis. Toen Frans van Westen aanbod de onderduik voor zijn hele

gezin te regelen, weigerde hij dat met het de argumenten dat hij geen geld had en dat hij dacht in Polen les te kunnen geven aan eveneens gedeporteerde kinderen.

Els en Bep Denneboom echter wilden niet mee naar Polen. Els was bevriend met de vluchteling Walter Weihl, die tot de strijdbare groep van Palestinapioniers behoorde. Hij wist wat er met de joden in Duitsland was gebeurd. Door hem beïnvloed wilden Els en Bep Denneboom zich niet laten wegvoeren, maar ze wilden onderduiken. Elke avond was er in huize Denneboom een discussie over de vraag van het wel of niet onderduiken. Waarbij Els telkens aan haar vader vroeg: ‘Vader laat ons gaan’. Uiteindelijk zwichtte Elie Denneboom voor deze bede en schreef aan zijn vriend Frans van Westen: ‘Ik vertrouw je hierbij mijn twee dochters toe, de jongste nemen we mee’. Van Westen bracht daarop de meisjes naar onderduikadressen in Eindhoven.¹⁶

Op 8 april 1943 vertrok Elie Denneboom, met zijn vrouw en hun jongste kind naar Amsterdam. Volgens de stukken verbleef het gezin daar tot 1 juni. Op die datum werden ze vanuit Amsterdam naar Sobobor gedeporteerd en daar op 4 juni vergast.¹⁷

Rechtsherstel

Nadat een familielid, die als bewindvoerder voor Els en Bep Denneboom optrad, op 28 juli 1947 rechtsherstel voor hun vader had aangevraagd, besliste het Nederlandse bestuur op 13 oktober 1947, dat het ontslag van Elie Denneboom door de Rijkscommissaris het bezette Nederlands gebied, onrechtmatig was geweest. De erfgenamen van Elie Denneboom, zijn dochters Els en Bep, werden door de Nederlandse overheid schadeloos gesteld. Els en Bep Denneboom, die de oorlog in de onderduik hadden overleefd, verbleven echter niet meer in Nederland. Zij waren na de bevrijding naar Israël vertrokken. Tevens werd door de bewindvoerder, die met zijn gezin eveneens de oorlog had overleefd, achterstallig pensioen aangevraagd voor de toen nog minderjarige jongste dochter Bep. Zowel de schadeloosstelling voortvloeiend uit het rechtsherstel, bedragende f 920,24 als het achterstallig pensioen dat f 975,00

bedroeg, werden aan dit familielid toegewezen.¹⁸ Deze gelden bereikten volgens de kleinzoon van Elie Denneboom, Zeev Bachrach, zijn moeder en tante echter nooit.¹⁹

Conclusie

Zowel de emancipatie van de joden als de emancipatie van de arbeidersklasse is te zien in het jongste kind van Israël Denneboom en Ester Mesritz. Hun zoon Elie, afkomstig uit een familie van arme ambachtslieden, wist zich door studie op te werken tot een 'hoofdwerker', namelijk onderwijzer. In die tijd en in die familie het hoogst haalbare. Echter om 'hoofd der school' te worden lukte Elie Denneboom maar niet, ondanks zijn jarenlange studie. Zelf gaf hij daarvan de schuld aan zijn joodse afkomst en inspecteur Reinders achtte dit mogelijk. Of dit juist is, is niet meer na te gaan en is eigenlijk nooit na te gaan, daar deze vorm van antisemitisme niet openlijk wordt geventileerd.

In 1941 werd Dennebooms hartenwens, hoofd van een school te worden, echter op tragische wijze vervuld: Elie Denneboom werd hoofd van de joodse lagere en ulo te Zwolle. Met grote ijver en toewijding vervulde hij deze functie. Zijn werk als hoofd van deze joodse scholen gaf hem en zijn gezin (tijdelijk) uitstel van deportatie. Het kon hem, zijn vrouw en hun dochtertje Hetty echter niet redden van de gaskamer. Ook de meeste van zijn joodse leerlingen overleefden de oorlog niet.

Noten

1. Gemeentearchief Zwolle (GAZ), Bevolkingsregister.
2. Archief Stadhuis Zwolle (ASZ) -2.08, dossiernummer 613, Denneboom, Elie. Onderwijzer uloschool XIV.
3. GAZ, Bevolkingsregister.
4. *Ibidem*.
5. ASZ -2.08, dossiernummer 613, o.a. sollicitatie naar hoofd openbare Uloschool te Bloemendaal, 08-03-1932.
6. GAZ, AAZ03 - 1.851.382 A, Gemeentelijke Hoofddaktecursus, 1920-1962, 3 mappen, map 3, Eindverslag 25-08-1962.
7. ASZ, -2.08, dossiernummer 613, Brief J. de Bruyn aan J. van Rossem, 22-07-1933.

8. *Ibidem*, Brief van D.W. Reinders aan J. van Rossem, 19-07-1933.
9. GAZ, AAZ03 - 1.851.382 A, Gemeentelijke Hoofddaktecursus, ma. F. van Westen, leraar Nederlandse taal en letterkunde 1932-1934. E. Denneboom, docent geschiedenis van 1933-1935.
10. I. Vierstraete-Erdtsieck 'Het Joodse onderwijs in Zwolle' in: J.v. Gelderen red. *Fragmenten Joods leven in Zwolle en omgeving*, Kampen, 1985, 35-72.
11. GAZ, AAZ03 - 1.755.4, Rechtsherstel 1945-1955, Aanmeldingsplicht joden, 1941-1943, inlevering fietsen, 24 juni 1942.
12. Iet Vierstraete-Erdtsieck, *De Jodenvervolging in Zwolle. Geschiedenis van de joden in Zwolle tussen 1933 en 1946*. Scriptie geschiedenis M.O. 2, Noorderlijke Leergangen Zwolle, april 1985 (in eigen beheer). Bijlage 3.
13. Vierstraete-Erdtsieck, 'Het Joodse onderwijs in Zwolle', 49.
14. GAZ, AAZ03 - 1.851.B-01.08, Personeel Joodsche Scholen, 1940-1949, Brief Denneboom aan de burgemeester van Zwolle, 14-09-1942.
15. Vierstraete-Erdtsieck, *De Jodenvervolging in Zwolle*, 7.
16. *Ibidem*, 23.
17. GAZ, AAZ03 - 1.851.A-01.08.171, Rechtsherstel onderwijzend personeel, 1947-1949. Formulier ingevuld door de bewindvoerder van Elie Denneboom, 12 juli 1947.
18. ASZ-2.08, dossiernummer 613, Besluit rechtsherstel ontslag Elie Denneboom, 13-10-1947. Besluit Pensioentoekenning Elie Denneboom, 22-10-1947.
19. Telefoongeprek Zeev Bachrach, 18-09-1999.